

Kšicová, Danuše

F.I. Ťutčev jako předchůdce ruské moderny

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2006, vol. 55, iss. X9, pp. [143]-153

ISBN 80-210-3987-6

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102955>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DANUŠE KŠICOVÁ

F. I. ŤUTČEV JAKO PŘEDCHŮDCE RUSKÉ MODERNY

Fjodor Ivanovič Ťutčev (1803–1873) byl v českém prostředí dlouho znám především jako slavjanofilsky orientovaný politik a básník, který za své druhé návštěvy Prahy v roce 1841 napsal do proslulých zápisníků Václava Hanky báseň vyjadřující přání sjednotit Slovanů do politicky silného státního útvaru.¹ Teprve od konce 70. let 19. stol. se v českém tisku počaly objevovat překlady jeho veršů reflexivních a přírodních, na něž se pak zaměřovala i česká knižní vydání jeho poezie, jež vycházela od 40. do 70. let 20. století.² Zatímco básnický slabá politická lyrika Ťutčevova a do jisté míry i jeho satira, jež mohla být vydána až po revoluci,³ má dnes význam již jen historický, ostatní část jeho tvorby má stále své čtenáře.

¹ Poprvé byl Ťutčev v Praze v roce 1831. S Hankou se sblížil až ve 40. letech. Výsledkem byla jeho báseň *K Ganke*, 1841, začínající veršem *Vekovat' li nam v razluke*, Svoje přesvědčení o mesianistickém poslání Ruska Ťutčev vyjádřil ve svých politických traktátech, zvláště v *Memorandu (Memorija)*, otištěném roku 1849 v Paříži, i ve své poezii. Jeho báseň *Proročestvo (Prorociví)*, 1. března 1850), apelující na cara, aby obnovil někdejší Byzanc, vyvolala ostrou reakci Mikuláše I. Car vlastnoručně přeškrtl poslední dva verše, jež ho vyzývaly, aby se stal carem všech Slovanů, a jeho generální pobočník N. N. Annenkov zaslal ministru národní osvěty důvěrný příkaz, aby přijal nezbytná opatření. Srov. komentář k vydání: F. I. Ťutčev, *Polnoje sobranije stichotvorenij*. Biblioteka poeta. Leningrad, Sovetskij pisatel' 1987, 394 (odtud jsou citovány i další verše) a vzpomínky básnickovy dcery A. F. Ťutčevové, *Při dvore dvuch imperatorov. Vospominanija, dnevnik*. Moskva 1928, vyp. L, s. 134. Stať byla napsána s podporou Grantové agentury ČAV, reg. č. IAA9164201. Studie vychází shodou okolností s některými úpravami i v časopise Svět literatury.

² První výbor v překladu Miloše Matuly vyšel v roce 1940. Další následovaly po válce: *Noční hlasy* (1948) v překladu Ivana Slavíka, *Vlnobití* (1960) a *Větrná harfa* (1977) v tlumočení Jiřího Mulače. Srov. D. Kšicová, *Ruská poezie v interpretaci Františka Táborského*. Brno, UJEP 1979, s. 119–129, a N. K. Žakova, *Ťutčev i slavjane*. SPb., S. Peterburgskij universitet 2001, s. 41–55. Výborná znalkyně Ťutčevovy tvorby, mezislovanských, zvláště pak česko-ruských vztahů, sleduje peripetie Ťutčevových kontaktů s českým prostředím, hodnotí výsledky slovanského sjezdu v roce 1867. Všimá si české tematiky v Ťutčevově tvorbě, jeho sympatií ke slovanskému obrození a k politickému zápasu rakouských Slovanů. Srov. také rec.: D. Kšicová, *Ťutčev a Slované*. Sborník prací FF BU, X, Slavica Litteraria X 5, 2002, s. 137–138.

³ Srov. sborník epigramů, aforismů a satir *Ťutčeviana*. (Moskva, 1922), vydaný předním

Z literárněhistorického hlediska lze Ťutčevovu přírodní, milostnou a filozofickou lyriku považovat – stejně jako poezii E. A. Poea a Ch. Baudelaira – za spojnicu mezi romantismem a modernou. Ťutčev začal psát verše podobně jako Lermontov ve čtrnácti letech, kdy na něj působil stejně jako na mladého Puškina G. R. Děržavin.⁴ Avšak v zahraničí, kam byl Ťutčev poslán roku 1822 již ve svých devatenácti letech, tvořil jinak. Šestistopý jamb, jenž v 18. století v ruské poezii nahradil francouzský alexandrin, byl v jeho básnické praxi zaměněn kanonickým rozměrem evropského i ruského romantismu – čtyřstopym jambem. Ťutčev pochopitelně používal i jiné rozměry, zvláště ve svých překladech, v nichž se na rozdíl od mnoha svých současníků snažil o zachování nejen sémantiky originálu, ale většinou i jeho poetiky a metriky.⁵ Množství církevních slovanismů, populárních v ruské klasicistické poetice, postupně v jeho tvorbě ubývá. Jeho styl se formuje na překladech Schillera, Herdera, Goetha, Shakespeara, Byrona, Huga, Racina, nejvýrazněji však v řadě tlumočení veršů H. Heina (1797–1856), s nímž se ruský diplomat seznámil poté, co Heine přijel v roce 1828 do Mnichova.

Kulturní klima hlavního města bavorského knížectví se velmi změnilo poté, co v roce 1825 stanul v jeho čele král Ludvík I.,⁶ básník a umělec, toužící vytvořit ze svého sídelního města nové Athény – centrum vědy a umění. Ludvík I. studoval na univerzitě v Göttingenu a v Itálii, kde se sblížil s představitelem nazarénské školy. V Mnichově vybudoval Pinakotéku a Glyptotéku, které naplňoval cennými sbírkami. Zval významné umělce, básníky a myslitele.⁷ R. 1826 přesídlila z Landshutu do Mnichova univerzita a po roční vědecké stáži tam přijel na královo pozvání Schelling, aby zaujal významné postavení na univerzitě i v Akademii věd, v jejímž čele stanul v srpnu r. 1827. Jeho univerzitní přednášky se staly velmi populární, navštěvovali je i oficiální vládní představitelé.⁸ Z Rusů, přijíždějících čas od času do Bavorska, byl Schellingovi nejbližší historiograf a spisovatel A. I. Turgeněv (1785–1846), jehož zápisky svědčí o tom, že filozof se s Ťutčevem stýkal nejvíce v prvních dobách svého mnichovského pobytu.

znalcem ruské literatury Georgijem Čulkovem na základě materiálů vybraných z básnickovy pozůstalosti jeho vnuky. V předmluvě k danému vydání Čulkov tento materiál zasvěceně analyzuje: Georgij Čulkov, *Předslavje*, s. 9–12. Ťutčevovy epigramy korespondují s obdobnými verši Puškinovými, jehož politická satira kolovala v opisech až do Říjnové revoluce. Svou vtipností byl Ťutčev ostatně proslulý. V salonech byl od mládí pokládán za skvělého diskutéra.

⁴ O vlivu Děržavina na formování poetiky Ťutčevovy tvorby píše zasvěceně, i když poněkud jednostranně L. V. Pumpjanskij, *Poetika F. I. Ťutčeva*. Uranija. Ťutčevskij al'manach 1803–1928, Leningrad, Priboj 1928, s. 9–57.

⁵ Srov. podrobnou analýzu Ťutčevových překladů Goetha: I. Pigarev, *Ťutčev – perevodčik Gete*. Uranija, ibid, s. 85–113.

⁶ Ludvík I. Wittelsbach (1786–1868) byl bavorským králem v letech 1825–48, kdy byl nucen abdikovat.

⁷ *Ťutčev v Mjunchene. (Iz perepiski S. Gagarina s A. N. Bachmetevoj i I. S. Aksakovym)*. Vstupitel'naja stat'ja, publikacija i kommentarii A. L. Ospovata. In: *Fedor Ivanovič Ťutčev*. Literaturnoje Nasledstvo, t. 97, kn. L, Moskva, Nauka 1989, s. 38–62.

⁸ Arsenij Tulyga, *Šelling*. Moskva, Molodaja gvardija 1984, s. 231–243.

Všechny Schellingovy zmínky o ruském básníkovi pocházejí z r. 1829, kdy se pravidelně setkávali. Později se již zřejmě nestýkali.⁹ A právě v letech 1829–30 psal Ťutčev nejintenzivněji. Přípravoval v té době cyklus svých veršů a překladů pro časopis *Galateja*, který v letech 1829–30 vydával jeho moskevský přítel a někdejší vychovatel S. I. Rajič – proslulý svými překlady *Zuřivého Rollanda* Ludovica Ariosta a *Osvobozeného Jeruzaléma* Torquata Tassa.

Ťutčevovy překlady z 20. a 30. let jsou zajímavé také z literárněhistorického hlediska. Představují zasvěcený výběr nejzajímavějších a nejaktuálnějších děl své doby. Vznikla tak svérázná antologie evropské poezie a dramatu. Obsahuje úryvky z Goethova *Západovýchodního Divánu*, z jeho *Wilhelma Meistera* a *Fausta*, řadu vynikajících veršů Heinových, verše z Hugova romanticky programového dramatu *Hernani*, jehož uvedení v Paříži vyvolalo takový poprask, verše Bérangerovy, Lamartinovy, Byronovy, z klasiky pak lyriku Shakespearovu atd. Přes nepochybný význam Ťutčevových tlumočení, jež Jefim Etkind charakterizuje jako „vynikající plejádu“ ruského romantické překladu,¹⁰ na prvním místě stojí jeho vlastní básnická tvorba, v níž již Vladimír Solovjov ocenil především sílu myšlenky a básnického cítění.¹¹

O Ťutčevově lyrice již psali mnozí. Poté, co D. S. Merežkovskij upozornil roku 1893 ve známém manifestu ruského symbolismu na Ťutčevův verš „vyslovená myšlenka je lež“ a učinil z něj tak základní estetickou devízu¹² a po vydání citované stati Vladimíra Solovjova *Ťutčevova poezie* (1895), začali jej ruští symbolisté pokládat za svého předchůdce. Svou roli sehrála také Brjusovova stať o Ťutčevově životě a díle, otištěná jako předmluva k básnickovým *Sebraným spisům* z roku 1913.¹³ Ruští formalisté, věnující pozornost studiu formálních stránek verše,

⁹ Srov. *Tjutčev v Dnevniku A. I. Turgeneva* (1832–1844). Vstupiteľnaja staťja, publikacija i kommentarii K. M. Azadovskogo i A. L. Ospovata. In: *F. I. Tjutčev*, kn. 2, Literaturnoje Nasledstvo, t. 97, ibid, s. 63–98. Příčiny mohly být zcela prosté. Ťutčev se v roce 1826 oženil s německou šlechtičnou Emilií Eleonorou Peterson, rozenou hraběnkou Botmer (1799–1838), jež měla z prvního manželství tři syny. Za jejich dvanáctiletého manželství se jim narodily tři dcery. Materiální podmínky rodiny někdy neodpovídaly finančním nárokům představitelů ruské zahraniční diplomacie. Manželství mělo i kritické momenty. Když se Emilie v roce 1836 dozvěděla o Ťutčevově poměru s jeho budoucí ženou baronkou Ernestinou Fjodorovnou Pfeffel, v prvním manželství Dörnberg, poté Ťutčeva (1810–1894), chtěla spáchat sebevraždu. Zemřela předčasně v důsledku prostuzení a nervového šoku, který utrpěla při utonutí lodi, na níž se plavila spolu se svými dětmi. Všichni přežili jen díky její chladnokrevnosti a statečnosti (na téže lodi tehdy plul I. S. Turgeněv). Srov. *F. I. Tjutčev*. Literaturnoje Nasledstvo t. 97, v 2 kn., Moskva, Nauka 1988–1989. *F. I. Tjutčev*. Kritiko- biografičeskij očerk V. Ja. Brjusova. Předmluva k vyd. *Polnoje sobranije sočinenij F. I. Tjutčeva*, S. Peterburg, A. F. Marks, 1913, s. 5–37, aj. biografické materiály.

¹⁰ Je. G. Etkind, *Poetičeskij perevod v istorii russkoj literatury*. Mاستera russkogo stichotvornogo perevoda. Kn. 1, Leningrad, Sovetskij pisatel', 1968, s. 50.

¹¹ V. S. Solov'jev, *Poezija F. I. Tjutčeva*. Vestnik Jevropy 1895, č. 4, s. 735–752. In: Týž, *Literaturnaja kritika*. Moskva, Sovremennik 1990, s. 105–121.

¹² D. S. Merežkovskij, *O priččinach upadka i o novych tečenijach sovremennoj russkoj literatury*. Literaturnyje manifesty, I, München 1969, s. 9–16.

¹³ Viz pozn. 9.

upozornili na celý systém citátů a dublet v Ťutčevově tvorbě, což lze pokládat za jeden z charakteristických rysů poetiky romantické poezie. Analýzou Lermontovovy tvorby to přesvědčivě dokázal Boris Ejchenbaum.¹⁴ L. V. Pumpjanskij¹⁵ srovnal jeho dílo s barokní a klasicistickou tradicí. Přílišným soustředěním se na dílo Děržavinovo však Ťutčevovu tvorbu izoloval od ruského romantismu, kam po právu patří.¹⁶ Ze soudobých prací o filozofických zdrojích Ťutčevovy lyriky lze uvést např. studii T. A. Košemščuka o platonismu.¹⁷

Zdá se však, že si dosud nikdo nepovšiml toponymické stránky jeho díla. Domnívám se, že zvláště v raném údobí své tvorby Ťutčev sehrál z tohoto aspektu důležitou roli. Je obecně známo, že Puškin a Lermontov vnesli do ruské poezie topos jihu – Kavkazu, Krymu, moldavských a jihoruských stepí a nostalgii vyhnanství. Vzpomeňme např. na Lermontovův ohlas známé Heinovy básně *Ein Fichtenbaum steht einsam*, kterou Ťutčev velmi přesně přeložil pod názvem *S čužoj storony* (1823–1824). Lermontov, jenž ve svém ohlasu *Na drsném severu stojí osaměle* (*Na severe dikom stojit odinoko*, 1841) zaměnil milostný motiv nostalgii vyhnanství, dal básni zcela novou dynamiku. Tesklivou izolaci, kterou Puškin zakusil za svého severního vyhnanství, prožitého na rodovém statku v „puškinských horách“, jak se s jistou nadsázkou říká této mírné pahorkatině v okolí Michajlovského nedaleko Pskova, prožil i Je. A. Baratynskij v jižním Finsku, kam byl převelen z trestu za své mladistvé schillerovské dobrodružství. Jeho prostřednictvím se tak do ruské poezie dostala elegická krajina Pobaltí.

Díky Ťutčevovi byla ruská poezie obohacena toposy romantických míst Evropy: písčitých livonských rovin, dunajských mýtů, zrádného ovzduší tehdejšího Říma, zasněžených Benátek, sněžných vrcholků Alp či moří omývajících italskou pevninu v jejich nesčetných obměnách.¹⁸

Dvaadvacet roků prožitých v mládí v zahraničí zanechalo své nesmazatelné stopy v Ťutčevově poezii i korespondenci. Ještě po řadě let píše 14./26. září 1852 své druhé ženě Ernestině Fjodorovně¹⁹: „*Včera jsem dostal tvůj dopis ze 3./15. tohoto měsíce, který sem přiletěl z těch hor, které odtud není vidět. Smutná země,*

¹⁴ B. M. Ejchenbaum, *Lermontov*. Versuch einer historisch-literarischen Würdigung. Nachdruck der Leningrader Ausgabe von 1924, Wilhelm Fink Verlag 1967.

¹⁵ L. V. Pumpjanskij, *Poezija F. I. Tjutčeva*. Uranija, ibid, s. 9–57.

¹⁶ Určitou korekci vnesli do této problematiky I. V. Petrova, *Mir, občestvo, čelovek v lirike Tjutčeva*, a B. M. Koryzev, *Pis'ma o Tjutčeve*. Obě stati obsahuje kn. 1 sb. *F. I. Tjutčev*, Literaturnoje Nasledstvo, ibid, 13–69, s. 70–131.

¹⁷ T. A. Košemščuk, *O platonizme v poezii Tjutčeva i kompozici „platoničeskich“ stichotvorenij*. Ontologija sticha, SPb., Filologičeskij fakul'tet Peterburgskogo universiteta 2000, s. 210–227.

¹⁸ Srov. např. básně *Čerez livonskije ja projezzal polja* (říjen 1830), *Tam, gde gory ubegaja, Ja pomnju vremja zolotoje* (1835–1836, obě básně jsou spjaty s Dunajem); *Mala aria, Rim noč'ju* (Řím 1830, 1850); *Ital'janskaja villa, Davno l, davno l, o Jug blažennyj, Venecija* (Benátky 1830, 1837, 1850), *Vnov' tvoji ja vižu oči* (vzpomínka na mladistvou lásku prožitou v Itálii, 1849); *Utro v gorach, Snežnyje gory, Alpy, Kakaje dikoje uščelje!* (1829, 1830, 1835); *Son na more, Koň morskoj, More i utes, Ty volna moja morskaja* (1830, 1848, 1852).

¹⁹ Srov. *Vospominanija Ern. F. Tjutčevoj. (V zapisi D. F. Tjutčevoj)*. In: *F. I. Tjutčev*, Literaturnoje Nasledstvo 97, kn. 2, ibid, s. 99–103.

v níž mohou jenom oblaka připomínat hory.²⁰ V dalším dopise z 18./30. září pokračuje ve stejném duchu: „Co bych za to jenom dal, abych měl před sebou opravdovou krásnou horu, a když jsem byl kousek od ní, tak jak jsem toho vlastně využil? A totéž jako o horách by bylo bohužel možné říct o řadě dalších věcí... Místo velkolepého alpského panorámatu jsme se tady mohli díky několika hezkým podzimním dnům potěšit kouzelnou hrou světla na vodní hladině Něvy, jež byla tak průzračná a jakoby zjhlá, a na skupinách různě odstíněné zeleně, která už brzy zmizí.“ (s. 54)

Poslední slova potvrzují postřeh Pumpjanského o tzv. „kolorismu“, charakteristickém pro Ťutčevův styl, který předjímá impresionismus zájmem o barevné valéry a jejich proměny, jež vyvolávají pohyb. Citovaná pasáž z básnickovy korespondence je blízká jeho milostné básni *Na Něvě* z července roku 1850, napsané na počátku milostného vztahu k „poslední lásce“ Je. A. Děnísejevové.²¹

Ťutčevovi byly stejně jako K. D. Balmontovi blízké všechny živly, zvláště však voda a vítr v jejich vzájemném sepětí, tj. v pohybu. I pod tvrdou kůrou ledu pulzuje život pramene, jehož paralelou se v básni stává osamělý člověk, „spálený mrazem života“, v němž se však „cosi... ještě hne/ pod kůrou ještě cosi žije –/ a časem zazní melodie/ tajuplného pramene“ (*Potok sgustilsja i tusknejet*, s. 118 – *Proud houstne, tmavne*; začátek třicátých let, s. 52). V následující básni z téže doby je první oktáva tvořena řadou řečnických otázek, určených větru. Antropomorfní oslovení světa noční duše se v další stanci mění v hrozbu možného probuzení bouře, v níž se skrývá „prastarý chaos“ (*O čem ty voješ', vetr nočnoj? – Proč naříkáš, noční větre?*). V souladu se Schellingovou naturfilosofií Ťutčev živě pociťuje bezprostřední vztah mezi duchem přírody a vlastní duší. Někdy v ní nachází „elysium překrásných stínů“, které v duchu romantické tradice staví do protikladu „k té bezcitné a tupé sběři“ (*Duša moja, Elysium tenej*, s. 119 – *Má duše elysium stínů je*, začátek 30. let, s. 55). Vztah přírody a člověka však v Ťutčevově poezii nemá nic společného s poetikou paralelismů, charakteristických pro lidovou píseň.

Jistou roli sehrála již sama volba tak exkluzivního útvaru, jakým je oktáva. Dominantní je sémantika Ťutčevových veršů, jež mnohdy nabývá existenciální polohy. Nejvýrazněji se to projevilo v básni *Mala aria* (1830), v níž Balmont vyčetl předzvěst Baudelairových *Květů zla*.²² Ťutčev totiž estetizuje smrt jako

20 *Pis'ma F. I. Ťutčeva k jeho vtoroj žene baronesse Pfeffel'* (1840–1853), S. Peterburg 1914, s. 52. Dále cituji stranu přímo v textu. Vydání je cenné svou francouzsko-ruskou mutací.

21 «И опять звезда играет/ В легкой зыби невских волн./И опять любовь вверяет/Ей таинственный свой челн./ И меж зыбью и звездой/ Он скользит как бы во сне/ И два призрака с собою/Вдаль уносит по волне.» F. I. Ťutčev, *Polnoje sobranije stichotvorenij*, ibid, s. 165. „Zas už padá hvězda plavá/ do vln, jež se lehce dmou./ zas jim láska odevzdává/ svoji loďku tajemnou./ V ohbí vod a nebes těká,/ hvězdné sny ji omámí./ rychle pluje do daleka/ s dvěma siluetami./ F. I. Ťutčev, *Větrná harfa*. Přel. Jiří Mulač, Praha, Odeon 1977, s. 86. Dále cituji z téhož vydání stránkou v textu.

22 K. D. Baľmont, *Elementarnyje slova o simvoličeskoj poezii*. Gornyje veršiny, Moskva, Grif 1904, s. 75–95.

výraz božího hněvu. S Baudelairem jej spojuje adorace zla jakožto odvrácené tváře naší existence. Jeho přístup je však jiný, než je tomu u Baudelaira, jenž se nevyhýbá ošklivosti rozkladu. Ťutčev postupuje opačně, neboť upozorňuje na zrádné nebezpečí krásy. V tomto směru je bližší moderně než Baudelaire, jenž svým objevem ošklivosti předchází spíše avantgardu a ještě více postmodernu. Ťutčevova báseň s latinským názvem otráveného vzduchu dosud nebyla do češtiny přeložena. Uvádím ji proto v úplnosti:

Mala aria

*Люблю сей божий гнев! Люблю сие незримо
Во всем разлитое, таинственное Зло –
В цветах, в источнике прозрачном,
как стекло,
И в радужных лучах, и в самом небе Рима!
Всё та же высокая, безоблачная твердь,
Всё так же грудь твоя легко и сладко дышит,
Всё тот же тёплый ветер верху дерев колышет,
Всё тот же запах роз... и это всё есть Смерть!*

*Как ведать, может быть, и есть в природе звуки,
Благоухания, цветы и голоса –
Предвестники для нас последнего часа
И усладители последней нашей муки, –
И ими-то Судеб посланник роковой,
Когда сынов Земли из жизни вызывает,
Как тканью легкою, свой образ прикрывает...
Да утаит от них приход ужасный свой!»*

*Miluji boží hněv! Nezřené tajemno,
to ve všem přítomné a skryté Zlo –
v květech a v prameni průzračném jak
sklo
v růžových paprscích i v samém nebi Říma!
Bezmravné nebe, strmé k závratí,
kde se tak lehce a sladce dýchá,
kde teplý vítr ukrájuje z ticha,
kde vůně růží skrývá Smrt!...*

*Kdovi, snad je v přírodě zvuk,
vůně a barva či hlas,
které nám předpoví, kdy přijde čas,
a ulehčí chvíli posledních muk, –
než přijde osudový host,
nepoznán zavolat,
myslete na návrat,
synové Země, za mnou na věčnost!*

(s. 112)

Přeložila D. K.

Pantheismus, plný víry v uklidňující sílu přírody v okamžiku smrti, kulminuje ve druhé sloce obrazem „posla Osudu“, připomínajícího smutnou Lermontovovu poemu *Anděl smrti* (*Angel smrti*, 1831). Na jejím počátku byla milostná zrada, za níž následovala proměna dobrotivého anděla (přinášejícího vykopení) v nelítostného vykonavatele posledního aktu.

Ťutčevův dlouholetý pobyt v cizině odlišil jeho tvorbu od lyriky vznikající v domácím prostředí. Nejmarkantněji se to projevilo ve vztahu k folkloru, jenž mu zůstal prakticky cizí, přestože žil v zemi J. G. Herdera, jenž zájem o folklor v evropském kontextu inicioval a z něhož Ťutčev překládal. Ruský básník němčinu nikdy dokonale neovládl.²³ Jedním z důvodů mohla být skutečnost, že v diplomatických kruzích i ve šlechtické společnosti, kde se pohyboval, se hovořilo francouzsky. Takto komunikoval i se svými dvěma manželkami z předních německých aristokratických rodin. Francouzština byla také jazykem jeho korespondence. Z ruského prostředí Ťutčev odešel příliš záhy a neměl nikdy nato-

²³ K. Pigarev, *F. I. Ťutčev. Úvodní studie k vydání Ťutčevových veršů: Stichotvorenija*. Moskva, Ogiz, 1945, s. 5–28.

lik silný stimul studovat folklor jako Puškin za svého ročního nuceného pobytu v Michajlovském či Lermontov v době dvojího vyhnanství na Kavkaze, který ostatně znal již od dětství.

Všechny básně v Ťutčevových vydáních s žánrovým označením *Píseň* nebo *Zpěvák* (*Pesň, Pesňa, Pevec*), v romantismu tak populární, jsou překlady ze Shakespeara, Schillera, Herdera nebo Goetha. Za pozornost stojí i skutečnost, že Ťutčevův překlad Shakespearovy *Písně* (*Pesňa*, 1829) koresponduje hřbitovní tematikou i dikcí s evropským preromantismem. Žánru písně je blízká i jediná Ťutčevova balada o tajné milostné schůzce námořnickovy ženy za noční bouře (*Vsje bešenněj burja, vse zleje i zlej... – Divoce zuří bouře, vždy s větším náporem...*, 1831–36). Jde zřejmě o překlad z dosud neurčeného pramene nebo básnický ohlas povídky A. A. Běstuževa-Marlinského *Fregata Naděje* (čes. *Fregat Naděžda*).²⁴

Pro Ťutčevovu lyriku je charakteristická psychologická hloubka. Podle Balmontova zajímavého postřehu ji to spojuje s Fetem.²⁵ Balmontův termín „psychologická lyrika“ upozorňuje na jeden z důvodů, proč byli oba básníci tak blízcí ruským symbolistům. Přesvědčíme se o tom při srovnání Ťutčevovy básně *Nevěř, nevěř děvče básníkovi* (*Ně ver, ně ver poetu, děva*, 1839) s Blokovým *Démonem* z roku 1916, kde je zcela změněn biblický motiv svržených andělů. Ve stejnojmenné básni, již Blok napsal bezprostředně po Vrubelově smrti v roce 1910, jde ještě o návaznost na námět Lermontovovy poemy. Ve verších vzniklých o šest let později však *Démon* odnáší svou milovanou do hvězdných výšek, aby ji poté odhodil a ponechal na pospas osudu. V zárodku je toto téma obsaženo již u Ťutčeva:

*Не верь, не верь поэту, дева;
Его своим ты не зови –
И пуще пламенного гнева
Страшишься поэтовой любви!*

*Nevěř dívko básníkovi,
neříkej: „Jsi můj“ –
před jeho vášnivými slovy
Bůh tě opatruj!*

*Его ты сердца на усвоишь
Своей младенческой душой;
Огня палящего не скроешь
Под легкой девственной фатой.*

*Lásku neukojíš
plachým pohledem;
plamen nepřinutíš
hořet pod ledem.*

*Поэт всесилен, как стихия,
Не властен лишь в себе самом;
Невольно кудри молодые
Он обожжет своим венцом.*

*Básník je živél, všechno smete,
jenom sám sebou nevládne,
aniž by chtěl, tak ožehne tě
jeho diadém.*

²⁴ Jde o předpoklad G. I. Čulkova, Srov. *Polnoje sobranije stichotvorenij F. I. Tjutčeva. Primečanija*, ibid, s. 385.

²⁵ K. D. Baľmont, *O russkich poetach*. In: *Gornyje veršiny*, ibid, s. 59–74.

*Вотще поносит или хвалит
Его бессмысленный народ...
Он не змию сердце жалит,
Но как пчела его сосет.*

*Lidé ho chválí nebo haní,
jak se jim chce...
srdce ti neporaní,
jako včela je vysaje.*

*Твоей святыни не нарушим
Поэта чистая рука,
Но ненароком – жизнь задушим
Иль унесет за облака.*

*Netkne se toho, co je ti svaté
citlivá ruka básníka,
jen nerad zadusí tě,
či vynese výš než oblaka.*

(1839, s. 146)

Blok, jenž svou báseň vytvořil prakticky ve stejné době, kdy jeho pobratim Andrej Bělyj začal po návratu z Dornachu psát sbírku *Hvězda*, koncipuje závěrečné sloky *Démona* takto:²⁶

*Да, я возьму тебя с собою
И вознесу тебя туда,
Где кажется земля звездою,
Землю кажется звезда.*

*Nuž, tedy pojd', ať let nás sezdá,
vezmu tě s sebou v tamten jas,
kde země vypadá jak hvězda
A hvězda jako země zas.*

*И онемев от удивленья,
Ты узришь новые миры –
Невероятные виденья,
Создания моей игры...*

*Tam, užaslá do oněmění,
uvidíš světy nových sfér
podivuhodné jako snění,
nádherné výtvořiny mých her.*

*Дрожа от страха и бессилья
Тогда шепнешь ты: отпусти...
И, распустив тихонько крылья,
Я улыбнусь тебе: лети.*

*A z bezmocnosti ochořelá
zašeptáš v hrůze: pusť mě zpět...
Já svěsím křídla podél těla
A usměji se: jen si leť.*

*И под божественной улыбкой
Уничтожаясь на лету,
Ты полетишь, как камень зыбкий,
В сияющую пустоту.*

*Pak, provázená božským smíchem,
už nikdy nebudeš to ty,
letící jako kámen tichem
do osvětlené prázdnoty.*

(1916)

Mezi oběma texty lze nalézt shody i rozdíly nejen ve výrazné syžetovosti Blokovy básně, ale i v jednoznačnosti jeho výpovědi. Ťutčevova pozice je dvojdomá, nabízí dvojí možné řešení, kdežto Blok, který definitivně spojil obě témata, vycítil nemilosrdnost nastupujícího století. Ťutčev, jenž ve znamenitém denisjevovském cyklu mnohokrát ukázal temné stránky lásky, je blízký hořkým vztahům moderny. V takových básních jako *Neříkej: má mě pořád stejně rád (Ně govori: meňa on, kak i preždě ljubit)*, *Jen mi nevyčítej, i když máš pravdu (O, ně trevož*

²⁶ A. Blok, *Demon*. In: *Stichotvorenija, poetry, teatr*, Moskva, Gos izd. chud. lit. 1958, s. 450–451. A. Blok, *Démon*. In: *Týž, Verše o Krásné Dámě*, přel. V. Daněk, Praha, Odeon 1980.

meňa ukoroj spravedlivoj), *Milujem s ničitel'skou zvuľi* (*O, kak ubijstvenno my ljubim*, vše 1850–51) a řadou dalších veršů Ťutčev předchází nelítostnou lásku, charakteristickou pro romány Dostojevského.

Milostné téma²⁷ spojuje Ťutčeva jak se Schellingem, tak s ruským symbolismem. Schelling chápe lásku jako životodárnou sílu, schopnou působit navenek, např. v dílech básníků a umělců, neboť jejich výtvoři jsou na nich nezávislé. Plodivé jsou i orgány, zvláště smyslové, toužící po stále seberealizaci. S tím je spjat i velký zázrak utváření slova v ústech, jež uvolňuje vnitřní napětí. Láska je popudem k veškerému vývoji. Schelling pokládá nejčistší lásku za plod svírající prasíly. Tak dochází ke zrození *věčného Syna z věčného Otce*. Syn je Otcův usmiřovatel, osvoboditel a vykupitel, je totožný s živým, artikulujícím Slovem.²⁸ Toto typicky romantické sepětí tvůrčí síly s láskou vedlo k novému pojetí milostné potence v životě i v umění. Vedle věčné lásky, již nemůže být překážkou ani smrt, mění se i pojetí neúnavného milence Dona Juana. V Puškinově malé tragédii *Kamenný host* (*Kamennyj gost'*, 1830) se z něho stává básník lásky, i když opravdu miluje vždy jen v okamžiku prvního vzplanutí. To je charakteristické pro impresionistickou lásku, jakou znal a opěvoval K. D. Balmont.

Takový byl i Ťutčev, jehož provázelo milostné zaujetí od mládí přes dvojí manželství, v nichž nechyběly dramatické zvraty, až do zralého věku a stáří. Ťutčev byl schopen čelit všemu – i společenským konvencím, jimž se podřizoval např. Turgeněv.²⁹ Ťutčev uznal za vlastní všechny tři děti, které měl s Děnisjevovou, i když byl ženatý a svou ženu zřejmě nikdy nepřestal mít rád a vážit si jí. Ťutčev byl schopen vybavit si i po letech sílu někdejšího milostného vzplanutí a vyjádřit to básnicky. Svědčí o tom jeho pozdní báseň označená iniciálami *K. B.*,³⁰ v níž stárnoucí autor vzpomíná na „zlaté časy“ a své někdejší lásce píše verše plné vroucího vyznání, stylisticky blízké proslulému Puškinovu poslání *A. P. Kern*. Takový je závěr Ťutčevovy básně:

*Тут не одно воспоминанье,
Тут жизнь заговорила вновь, –
И то же в вас очарованье,
И та ж в душе моей любовь!...*

26 июля 1870 г. (с. 255)

*Nic nebylo ze vzpomínek,
život se ozval, mluví k nám –
jste kouzlo, které nepomine,
tu lásku stále v srdci mám.*

(147)

²⁷ Z obsáhlé literatury srov. jednu z prvních statí na toto téma: Georgij Čulkov, *Ljubov' v žizni i lirike F. I. Tjutčeva*. Tjutčevskij sbornik, 1873–1923, Petrograd, Byloje, 1923, s. 5–32.

²⁸ F. W. J. von Schelling, *Věky světa. Kniha první*. Minulost, Praha, Oikoymenth, 2002, s. 50–53.

²⁹ I. S. Turgeněv se sice staral o svou jedinou nemanželskou dceru po celý život, nikdy však tento vztah nelegalizoval, ačkoli byl svobodný.

³⁰ Podle svědectví Ja. P. Polonského znamenají iniciály v obráceném pořadí věnování „Baronce Krüdener“, známé mnichovské krasavici, do níž byl Ťutčev v mládí zamilovaný a která mu i po letech často pomáhala. Srov. *Kommentarij*. In: Sočinenija F. I. Tjutčeva. Moskva, Chudožestvennaja literatura 1984, t. 1, s. 450. Viz také *Literaturnoje Nasledstvo*, t. 97, kn. 1, 2, Moskva, Nauka, 1988–89. Srov. barončinu fotografii v kn. 1, s. 514.

Ještě v květnu roku 1873, dva měsíce před smrtí, píše autor ve své poslední básni *Bývají osudové dny* (*Byvajut rokovyje dni*), plně fyzického i duševního utrpení, jak gesto lásky a soucitu – dotek laskavé ruky – vlévá do srdce umírajícího víru ve vzkříšení života, v pravdu a lásku.³¹ Ťutčev tedy vnímá lásku ve všech odstínech, jež je schopna procítit lidská duše. Mnohé z těchto myšlenek lze nalézt v ruské moderně.

Avšak to nejdůležitější, co Ťutčeva spojuje s estetikou moderny – je programově zdůrazněná kategorie ticha a mlčení. Ťutčev samozřejmě nebyl jediným romantikem, jenž svoje verše věnoval zvukům a jejich absenci, archetypicky spjaté s tématem noci a nočního nebe, které evropské romantice vnikla německá naturfilosofie. Ťutčevova známá báseň *Silentium* (1829 – začátek 30. let) se neomezuje jen na vyjádření nálady nočního ticha, jež např. v mladistvé Lermontovově básni *Noc* (*Noč*, 1830) vyvolává vzpomínku na hořkost milostného debaklu. Nepotřebuje ani mýtický arzenál d'ábla či tajemné řeky, odsouzené k věčnému mlčení, jak je tomu v lyrické próze E. A. Poea *Mlčení* (*Silence*, 1837). Na rozdíl od šestnáctiletého Lermontova zkušený Ťutčev doporučuje zcela odlišné chování, neboť nitro člověka je podobno nočnímu nebi, jehož tajemství je hodno téhož obdivu a téže piety, protože je stejně nepochopitelné. Ve světové poezii není mnoho básní, které by s takovou vehemencí přesvědčovaly člověka o potenci jeho duchovního života, dávající sílu mlčet.

Není divu, že Balmont, pro něhož byla zvuková stránka verše hlavní devízou, nazval svou třetí sbírku veršů *Ticho* (*Tišina*, 1898).³² O zdroji jeho inspirace svědčí použitý epigraf z rané Ťutčevovy básně *Vidění* (*Viděnije*, 1829): «Есть некий час всемирного молчанья».³³ Balmont pokládal Ťutčeva za předchůdce symbolismu stejně jako Poea, Baudelaira či Feta.³⁴ Balmontova sbírka je opatřena žánrově určujícím podtitulem „lyrické poemy“. Žánr utvářený lyrizací syžetového jádra Balmonta inspiroval k vytvoření celé škály metafor. Mlčení v nich nabývá podoby zkamenělého lesa drahokamů (*Znovuzrození – Vozrožděnije*), korábů, uvízlých v moři polárního ledu (*Mrtvé koráby – Mjortvyje korabli*), volného větru, přinášejícího zapomnění (*Sněhové květy – Sněžnyje cvety*) nebo zahubené Krásy v poemě *Zapomenutá zvonice* (*Zabytaja kolokolňa*), rozvíjející hořké téma

³¹ Srov. závěrečné dvojverší: „Воскреснет жизнь, кровь заструится вновь./ И верит сердце в правду и любовь.“ (s. 279). „Крев rozproudí se, z mrtvých vstává čas,/ v pravdu a lásku srdce věří zas.“ (s. 157)

³² Toto pořadí nezahrnuje první, ještě nezralou sbírku *Básně* (*Stichotvorenija*, 1890), kterou autor po ostrém odsudku kritiky až na několik výtisků zlikvidoval.

³³ Jde o nepřesný citát. První verš Ťutčevovy básně zdůrazňuje, že jde o noční mlčení: «Есть некий час, в ночи, всемирного молчанья», d. 1, *ibid*, s. 40. „V ten noční čas, v kosmickém mlčení“.

³⁴ K. D. Balmont, *Elementarnyje slova o simvoličeskoj poezii*. Gornyje veršiny, *ibid*, s. 75–95. Srov. také: Eric Metz, *Tišina i molčanije v rannem tvorčestve K. D. Bal'monta*. Slavica Candensia 30, 2003, s. 59–75.

zabití. Mlčení se pro Balmonta stává jednou z důležitých etických a estetických kategorií.³⁵

V Ťutčevově básnickém systému je mlčení těsně spjato s dvěma charakterickými příklady romantické naturfilosofické obraznosti: s nočním nebem a chaosem, metaforicky vyjadřovaným živlem vody, nejčastěji v podobě moře. V citované básni *Vidění* „chaos na vodách“ utichá v čase „kosmického mlčení“, když „houstne noc“. Živelnou substancí mají jen prorocké sny, jež někdy nabývají podoby kouzelného člunu, který nás v noci odnáší „do nezměrnosti temných vln“ (*Sny*, 1829). Avšak sama poezie, přilétající k „synům nebes“, je plná síly, přinášející uklidnění (*Poezija*, 1850), stejně jako slzy, stékající jako déšť za podzimní noci (*Sljozy – Slzy*, 1849) v jednom z nejpůsobivějších Ťutčevových šestiverší.

O síle Ťutčevovy básnické výpovědi pro ruskou literaturu 20. století svědčí např. skutečnost, že ji cituje hlavní hrdina proslulého Pasternakova románu *Doktor Živago* (1956) na začátku svých zápisků. O tom, že v těchto verších hledá a nachází harmonii tolik potřebnou v uralském zákoutí, kam se uchýlil za revoluce se svou rodinou, svědčí i stylistická změna ve druhém verši prvního čtyřverší básně *Léto 1854*.³⁶

*Какое лето, что за лето!
Да это просто колдовство –
И как, (с)прошу, далось нам это
Так ни с того и ни с сего?...*

*Jaké to léto, jaké léto!
Tohle mi věru divy jsou
a ptám se jen, jak stalo se to
zničehonic, tak najednou?*

(s. 187)

Místo Ťutčevova verše, zdůrazňujícího romantickou i modernistickou víru v magickou sílu slova, vyjádřenou folklorní představou o „čarování“ (koldovstvo), Pasternak užívá harmonizující výraz „okouzlení“ (volšebstvo).³⁷ Již sám fakt začlenění Ťutčevových veršů do kontextu jednoho z největších románů 20. století svědčí o tom, že Pasternak Ťutčeva pokládal za stěžejního reprezentanta ruského básnictví. Tato skutečnost je podtržena také okolností, že analýza ruské literatury je důležitým tematickým plánem románu, předcházejícího z tohoto aspektu postmodernu. I to je jeden z dokladů, že rozsahem nevelké Ťutčevovo dílo, představující necelé čtyři stovky básní, lze i v současné době číst v nových souvislostech a objevovat v něm skryté významy.

³⁵ Eric Metz, *ibid.*

³⁶ Srov. B. Pasternak, *Doktor Živago*. Přel. Jan Zábřana, verše Jiří Kovtun, Praha, Odeon 2003, s. 269.

³⁷ Originální znění: «Да это просто колдовство» (187) Pasternak zaměňuje veršem: «Ведь его, право, волшебство». Srov. B. Pasternak, *Doktor Živago*. Moskva, Knižnaja palata 1989, s. 212.

